

»Sydslesvig mellem London og Stockholm«

Erik Svensson

Redaktør Erik Svensson, Århus, der har besvaret og fået præmieret en prisopgave udskrevet af Christmas Møllers Mindefond om »Christmas Møller og Sønderjylland«, har i et af kapitlerne skrevet om de sidste år af besættelsen og den begyndende grænse-strid:

Ministeriet Scavenius er ikke rigsdagens ministerium. Det er indsat på tysk forlangende, og hr. Scavenius kan ikke hente sig et tillidsvotum på valgdagen . . . Nej, det store og afgørende ved dette valg er, om det danske folk, mand af huse, vil møde frem og bekende sig til demokrati og folkestyre, til danskhed, frihed, ret og sandhed . . .

Således kommenterede Christmas Møller¹⁾ meddelelsen om, at der i foråret 43 ville blive holdt valg til den danske rigsdag. Det tyske mindretal ønskede ikke at deltage i valget, fordi mange hjemmetyske var fraværende på grund af krigstjeneste, og efter lange og vanskelige forhandlinger besluttede folketingets partier at akceptere en ordning, således at mindretallet fik en nyoprettet stilling under statsministeriet for ad den vej at få kontakt med regeringen.

Dansk Samråd udsendte fra et møde i Åbenrå d. 8. marts en henvendelse²⁾ til den sønderjyske befolkning, hvori man omtalte det tyske mindretals ekstraordinære situation og fortsatte: »Dette må imidlertid under ingen omstændigheder medføre, at danske vælgere bliver hjemme fra valget. Dansk stemmeafgivning har i grænselandet altid haft en særlig karakter . . .«

Opfordringen blev fulgt op af Christmas Møller, der i radioen fra London bl. a. sagde:³⁾

»Aldrig nogensinde har der hvilet en sådan ansvars byrde på hver eneste vælger. Tyskerne i Nordslesvig har opgivet kampen. De kendte resultatet og søger at camouflere nederlaget. De tysk-orienterede såkaldte danske nazister og Bondepartiet har ikke kunnet finde nogen motivering for at gøre det samme. Det er den danske vælgers store opgave d. 23. marts at møde mand af huse og klart og tydeligt give disse landsforrædere den samme skæbne, som tyskerne har fået. Det er det eneste, valget drejer sig om.«

Ved valget blev der i den sønderjyske storkreds afgivet ialt 83.736 danske stemmer og ingen tyske. Ved valget i 1939 var tallet 79.422 danske og 15.016 tyske. Stemmeprocenten for hele landet var 89,5, men i den sønderjyske stor-

1) Christmas Møllers radiotale 14/3-43.

2) Dansk Samråd, side 66.

3) Radiotale 14/3-43 ifølge CM's eget manus, men 15/3 ifølge Besættelsestidens fakta.

kreds på grund af de særlige forhold kun 79,5. Da de danske nazister i Sønderjylland kun gik frem fra 4.474 til 4.769, (formentlig har de fået nogle af de hjemmetyske stemmer), var valget helt igennem tilfredsstillende.

Dagen efter fortalte Christmas Møller i en ny radiotale⁴⁾ om, hvordan han havde siddet og skrevet valgtal hele natten, og så endelig kom resultatet:

»1,9 pct. af landets vælgere stemte for forrædder-partiet, – trods tre års støtte, trods million-hjælp i penge, trods den ondeste forfølgelse af anderledes tænkende. 1,9 pct., ikke 2 pct. . . .«

Forud for valget fik Christmas Møller brev fra Ebbe Munck⁵⁾ (i brevene oftest underskrevet »Skipper«) og her oplyses det, at den konservative Holger Andersen i nær fremtid ventedes til Stockholm, og Ebbe Munck vil forsøge at få ham til at sende en rapport.

Det var Christmas Møller meget interesseret i⁶⁾, selv om han ikke havde alverdens tillid til Holger Andersen og hans fæller og den isolerede nordiske politik, som de nu var talsmænd for. Man måtte i stedet bygge på Storbritannien, som den eneste nation, der i virkeligheden forstod de små europæiske stater.

I et senere brev fortæller Ebbe Munck, at Holger Andersen ikke kom på grund af valget, og at han ikke havde held med at komme ind i landstinget. Oppositionen mod Holger Andersen blev ført frem af Ole Bjørn Kraft på baggrund af udtalelser om folkestyret i 1940, men tilsyneladende har uoverensstemmelsen i grundlovssagen også spillet ind, idet Munck med redaktør Niels Grunnet fra radioavisen som kilde mente, at Holger Andersens fald var definitivt, »både som politiker og nordisk åndsfakkel«. (Holger Andersen blev dog senere på året formand for Grænseforeningen). Og derefter tilføjes: »Samme kilde sagde i øvrigt: Christmas Møllers tilhængere er ham meget hengivne og trofaste, Christmas's modstandere er mere forbitrede end nogensinde«.

Om de nordiske tanker, som spillede en stor rolle i den hjemlige valgkamp, svarede Christmas Møller tilbage⁷⁾, at det hidtil forekom ham noget luftigt. »Før krigen plejede jeg at sige, at det, det drejede sig om, var om Finland ville forsvare Skelbækken og Danmark Systerbeck. Og det ville jo ingen af os . . .«

Valget gav de konservative en gevinst på fem mandater, og der er næppe tvivl om, at Christmas Møller i London, Halfdan Hendriksen som handelsminister og forskellige situationer med national markering alt sammen var medvirkende, men personen Christmas Møller var så dominerende, at det kunne opfattes, som om den danske befolkning pegede på CM som befrielses-regeringens statsminister.⁸⁾

4) CM's manuskript 24/3-43.

5) Brev fra Ebbe Munck, CM's arkiv, 10/3-43.

6) Brev fra CM 18/3-43.

7) Brev fra CM 27/4-43.

8) Brev fra redaktør Ole Kiilerich 24/3-43.

På linje hermed fortæller Ebbe Munck,⁹⁾ at der i juni var en parlamentariker-delegation i Stockholm, og at det tilsyneladende var et almindeligt samtale-emne i Danmark »Kommer Christmas med slagskib eller dansk korvet, kommer han i flyvemaskine med eskorte eller bliver det til en billet via Esbjerg? Det lyder lidt komisk, men jeg nævner det som udtryk for den fantasi, der gør sig gældende . . .«

Da man i slutningen af året 43 i Danmark begyndte at drøfte dannelsen af befrielses-regeringen kan Vilhelm Buhl i det tidligere 9 mands udvalg, nu i 13-mands udvalget, oplyse,¹⁰⁾ at han har informeret kongen om den enstemmige opfordring til Buhl om at blive statsminister i befrielses-regeringen, og at kongen med tilfredshed var indforstået hermed. Det skulle være en regering sammensat af de fire samarbejdende partier med 6 plus 3 plus 3 plus 3 og to uden for partierne.

Regeringen kom i sin endelige udformning til at se en hel del anderledes ud, men Buhl blev statsminister, – og det var til en vis grad Christmas Møllers egen skyld. Det fremgår af brevveksling hjem med bl. a. Frode Jakobsen, og han sammenfatter situationen i den bog, han efter krigen udgav om årene i Danmarks Frihedsråd¹¹⁾ således »Christmas Møller ødelagde i Stockholm (februar-marts 45) selv sine muligheder for at blive leder af Danmarks første frie regering. Ved fanatisk at sige »I har jo sagt Buhl«. Ved at kølnе sine tidligere venners begejstring . . . Jeg havde været ivrig for Christmas. I Stockholm så jeg, at det var for sent. Foss og Munck havde før modarbejdet Christmas. Nu følte de sig dybt krænkede af ham. Dødsstødet til legenden Christmas gav Christmas Møller selv. Det skete i Stockholm. Men først da han var en dybt såret mand.«

De mange mellemfaser i denne udvikling vil kun blive berørt periferisk. Der findes en meget omhyggelig og præcis dokumentation i Jørgen Hæstrups bog »Christmas Møllers Londonbreve«. Hvad der har en særlig interesse i denne sammenhæng er en analyse af udviklingen henimod den fælles regerings-erklæring, der blev afgivet af befrielses-regeringen med Vilhelm Buhl som statsminister og Christmas Møller som udenrigsminister med ordene »Grænsen ligger fast«, – eller som sætningen lyder i regerings-erklæringen af 9. maj 45: »Regeringen, som står på den nationale selvbestemmelsesrets grund, er af den opfattelse, at Danmarks grænse ligger fast«.

Drøftelserne om en befrielses-regering har formentlig fundet sted sporadisk under det meste af besættelsen, men blev først mere formelle og konkretiserede efter 29. august 43.¹²⁾

Lad os først registrere noget af optakten til denne skæringsdato. 8. august 43

9) Brev fra Ebbe Munck 10/6-43.

10) Jvf. Oluf Pedersen »Den politiske modstand«, side 208.

(Nogle af politikerne har taget forbehold overfor bogens indhold).

11) Frode Jakobsen »I Danmarks Frihedsråd« II, side 102-103.

12) Radiotale 8/8-43, CM's arkiv.

holdt Christmas Møller en tale hjem, hvori han drager sammenligning mellem nu og for 25 år siden:

»Husker De august-september 1918. Den sidste tyske offensiv havde slået fejl . . . vi kunne ånde lettet op . . . Og det håb, som folket havde haft både før og under verdenskrigen om genforening med vore landsmænd – udelukkede fra os i 1864 – kunne nu gå i opfyldelse. Og i kraft af de allieredes sejr fik vi Nord-slesvig tilbage . . . Vort land har på så mange områder af samfundslivet været blandt de første og bedste. Det vil vi prøve at blive igen, og der skal ikke gøres de samme fejl som for 25 år siden, og de store, brede befolkningslag, som har båret byrderne, skal ikke glemmes, som de blev det sidst, – men først skal sejren vindes . . .«

Gang på gang kommer opfordringen fra London til at gå aktivt til værks, – sabotage udført med forstand og mod de rigtige mål. »Spørgsmålet er i dag dette: kan vi blive ved med at være tilskuere – blot se til, at snart alle andre kæmper den blodige kamp, lider umenneskeligt, tager enhver tænkelig byrde på sig, – også for vor skyld?« spurgte Christmas Møller hjem,¹³⁾ og han sluttede »Klokken er ved at falde i slag. Er Danmark og det danske folk rede?«.

11. august 43 er der møde i 9-mandsudvalget, og Oluf Pedersen fortæller i sit referat,¹⁴⁾ at statsminister Erik Scavenius beretter om stigende sabotage, arrestationer, proteststrejker, og ugen efter er situationen yderligere forværret, og statsministeren bemærker bittert, at han er parat til at gå, og han kritiserer talerne fra London med bl. a. disse bemærkninger:

»Det ser ud til, at Christmas Møllers politik, om at landet skal lide, er ved at stadfæstes. Jeg tror, det er noget fordømt sludder, og jeg tror heller ikke, at folket er ude efter at lide, men at det har en forkert forestilling om, hvad det kan tillade sig . . . Måske var det en fejl af mig ikke at forlange en klaring umiddelbart efter valget, men nu må det ske. Vi må vide, hvilke kræfter, der står bag Christmas Møllers selvmords-betragtning . . . Meget havde set anderledes ud, om de konservative havde taget afstand fra Christmas Møller . . .«

Og i den kommentar, der blev udsendt i dansk radio 29. august¹⁵⁾ blev svaret entydigt lagt på Christmas Møller, idet det hed »Den hårde tid, som det danske folk nu må gennemgå, er resultatet af Christmas Møllers og hans fællers sabotage-virksomhed . . .«

Og synspunktet understreges videre i en erklæring fra Socialdemokratisk forbund¹⁶⁾ til hovedbestyrelse, rigsdagsgruppe, De samvirkendes forretningsudvalg og flere andre, hvori Alsing Andersen – 9. aprils forsvarsminister – fortæller, at udviklingen siden besættelsen har været præget af bestræbelser på at skåne landet og befolkningen for krigstidens ulykker »men denne vej frem er

13) Radiotale 30/7-43.

14) Parl. Komm. IV, aktstykker, side 813 m. v.

15) Her citeret fra Oluf Pedersens »Den politiske modstand«, side 174.

16) Brev fra Alsing Andersen, her refereret fra Frit Danmarks Hvidbog I, s. 153 m. v.

blevet undermineret af Christmas Møllers agitation i radioen i forbindelse med den koalition af chauvenister og kommunister, der ansvarsløst og skjult har søgt at mistænkeliggøre samarbejdets mål og midler . . .«

Nej, det var ikke blot Scavenius, der bittert kritiserede Christmas Møller. Også i Socialdemokratiet og hos de radikale var der en bred kritisk holdning, og situationen i forholdet til Venstre fremgår af følgende bemærkninger i brev¹⁷⁾ fra »3 landsmænd« – Ole Bjørn Kraft, Poul Sørensen og Aksel Møller – om befrielsesregeringen: »... Det har været os magtpåliggende at erfare, hvilken stilling Buhl vil tage til dig. Han er venligt indstillet, men føler sig usikker, fordi han ikke kender noget til dine planer og ønsker ud over, hvad han har kunnet lytte sig til. Selvfølgelig er Buhl rede til at efterkomme vort krav om at holde en plads åben for dig i sit ministerium, og er selv meget interesseret deri. Dine hovedmodstandere findes i Venstre, som endnu ikke har spillet ud. Du må regne med, at dine taler om dit samarbejde med kommunisterne skaber dine venner visse vanskeligheder både i vort parti og udenfor . . .«

Brevet fra »3 landsmænd« (korrespondancen foregår via Sverige) giver anledning til en længere politisk redegørelse fra Christmas Møller¹⁹⁾ og også nogle personlige bemærkninger, hvori han fralægger sig betegnelsen »Sofadanskere i London« og fortæller, at han ikke har fortrudt, at han er taget af sted, men »det hårdeste job, jeg har haft, – forfatningskampen var børneleg«.

Vurderingen i dette brev falder ganske nøje sammen med referatet af et møde, der blev holdt 26. november i Dansk Samråd i Åbenrå,¹⁸⁾ hvor formanden, redaktør A. Svensson indledende konstaterede, at flere medlemmer af Dansk Samråd var blevet taget som gidsler i forbindelse med 29. august, og det oplystes, at en kreds af kendte hjemmetyskere havde aktioneret for at få de arresterede frigivet.

På mødet udtalte formanden, at de, der havde ønsket norske tilstande, nu havde fået dem, – med henrettelse eller deportation af frihedskæmpere, deportation af jøder, øget censur og spærretid og alle forfatningsmæssige faktorer sat ud af kraft. Christmas Møller havde været talsmand for, at sabotagen kom os til gode, når krigen var forbi, men formanden mente, at helt andre faktorer – nemlig stormagts-interesserne – blev afgørende.

Den socialdemokratiske redaktør og folketingsmand Frede Nielsen mente, at kommunisterne var begyndt at samle våben, og at både Christmas Møllers tilhængere og Dansk Samling var begyndt at blive betænkelige.

Venstres landstingsmand, Jepsen Christensen sagde bl. a.:

»Den 29. august gik magten fra de danske myndigheder over til kræfter, der skjulte sig. For krigens gang betyder sabotagen intet. 29. august er den mørkeste dag, jeg kender«, hedder det i bogen om Dansk Samråd.

17) Brev af 6/11-43.

18) A. Svensson, Dansk Samråd, side 82-84.

19) Dateret 17/12-43.

Det første og afgørende programpunkt for en ny regering må efter Christmas Møllers opfattelse være hurtigst muligt efter befrielsen at genoprette det for-sømte og søge at blive anerkendt allieret, – d. v. s. betragte krigen som en helhed, hvor det ikke er nok, at Tyskland er slået, men hvor også Danmark skal være med til at sikre, at Japan bliver slået. Dernæst skal Danmark være med til ud af sit overflod at mildne andre steder. Han skriver videre om genopbygningen af hær, flåde og luftvåben, om muligheden for grundlovsændringer, om internationalt samarbejde og som et hovedpunkt, at vi ikke mere må finde os i kolossale arbejdsløsheder. Han udtrykker villighed til øget selvstyre for Færøerne, – og om grænsespørgsmålet skriver han: »... absolut afvisning af, at Danmark ikke beholder sin karakter af en nationalstat. Som gammel Flensborgmand må man sige, at medens det var et spørgsmål i 1918, er det ikke et spørgsmål i dag.«

Og så giver han de politiske venner i Danmark lidt kuldegysning ved at skrive, at den enkelte politiker må have tid til at finde sin plads. »Ikke alle er jo så heldige som jeg at være uden parti!!! Ordet konservativ er der jo ikke alt for megen mening i mere ... jeg kan ikke sige, jeg er færdig med mine betragtninger ...«

I samme måned skriver Dansk Samlings Arne Sørensen et længere brev²⁰⁾ til Christmas Møller, hvori også han er inde på efterkrigs-problemerne. Arne Sørensen er på dette tidspunkt selv trådt ind i Frihedsrådet som Dansk Samlings repræsentant. Arne Sørensen beklager, at han og Christmas Møller ikke fik drøftet Sydslesvig, inden Christmas Møller rejste fra Danmark og fortsætter »Vi har i de sidste par år i mindre kredse arbejdet for en flytning af vor grænse tilbage til Ejderen. Der er ved at komme forståelse deraf i ikke så små kredse, men det er endnu ikke på nogen måde kastet ud i diskussion, da vi ikke ønsker at mobilisere radikalt modtræk i utide.«

Arne Sørensen oplyser, at han har drøftet sagen med folk i de gamle sønderjyske foreninger, og at »alle kyndige folk er enige om, at Sydslesvig er et kulturelt tomrum, hvor dansk kultur er borte, men tysk slet ikke trængt ind. Vi skal efter at have fået landet heller ikke regne med dem som hjemmetyskere, men henvende os til dem med vore kulturelle og politiske synspunkter, og dette på tysk, så længe det er nødvendigt, samtidig med, at vi bygger danske skoler ...«

Arne Sørensen oplyser, at han har fundet tilslutning til synspunkterne både i Nordslesvig og i Sydslesvig, hvor det siges »at mange, der ikke tilhører det danske mindretal, er så indforstået med den (tanken), ikke mindst fordi tabene har været så store, og fordi man ikke mere vil betale den dyre pris for den tyske imperialisme, som man nu har betalt i to krige. Det er måske ikke højsindede argumenter, men lad os få dem hjem og så opdrage dem bagefter ...«

20) Dateret 17/12-43.

På baggrund af den nye situation efter 29. august – »denne store og vidunderlige dag, der viskede 9. april ud«, som Christmas Møller sagde – og præget af de efterkrigs-overvejelser, som meningsfæller og andre venner i Danmark begyndte at gøre sig om post war-gerningen offentliggjorde Christmas Møller en artikelserie i Frit Danmark i London under fællestitlen »Når Danmark atter er frit«. Den kom i perioden januar-marts 44. Her analyserer Christmas Møller mere detaljeret efterkrigs-problemerne og det frie Danmarks tværpolitiske program, sådan som han så det. Heri understreges igen ønsket om at bevare Danmark som nationalstat, selv om Christmas Møller ikke nærede tvivl om, at efterhånden som krigen gik bedre og bedre, ville man komme til at opleve en udvikling som i årene 1918–20 i Danmark og Sydslesvig.²¹⁾ »Dengang var der megen frihed til at udtale sig hjemme i Danmark, – denne gang er der ingen. Og det er meget svært at få stemninger og evt. vilde meninger under kontrol«, skrev han og fortsatte:

»Der kunne i 1918–20 være spørgsmål om Flensborgs tilknytning til Danmark. Men også dette spørgsmål er afgjort, og hvor rigtig end argumentationen angående Sydslesvig som gammel dansk jord må være, så er befolkningen nu tysk af sind. Afstemningen i 1920 viste det, og intet er sket i tyve-året op til 2. verdenskrig, som ændrer noget som helst i dette afstemningsresultat . . . Derfor vil . . . (det danske folk) være afgjort mod tvungen indlemmelse af land-områder, som (desværre) ikke mere hører os til. H. P. Hanssens ord i den tyske rigsdag 23. oktober 1918 om, at retfærdighed ophøjer et folk, vil også være vor ledestjerne i dag.«

Christmas Møller kommer videre ind på det tyske problem²²⁾ og vender sig mod betragtningen om at skære Tyskland op i småstater og undlader i denne sammenhæng at tage stilling til de problemer, der evt. kan opstå ved Kieler-kanalens evt. neutralisering, – de omtales uden yderligere bemærkninger.

På linje med disse betragtninger er Christmas Møller aldeles afvisende over for de tanker, som Arne Sørensen har fremsat, og han skriver bl. a.:

»Jeg anser Deres bemærkninger for meget skadelige. Hvis De vil give radikalismen i dette ords værste betydning en ny chance, så fortsæt som De er begyndt. Danmark må være en nationalstat, og det er mig helt umuligt at forstå, hvordan De vil forene Deres Ejder-standpunkt med Atlanterhavs-deklARATION og Washington-erklæringen. Deres standpunkt går altså ud på, at De ville have velsagtens en halv million tyskere inden for landets grænser, som meget let politisk ville blive tungen på vægtskålen mellem stridende danske partier.«

Christmas Møller mener ikke, der vil kunne gennemføres en omfattende evakuering – som han venter vil ske i Østpreussen – selv om man ikke kan vide, hvilke følger, der vil være omkring Kieler-kanalens fremtid. På samme tid

21) Christmas Møllers pjecce »Når Danmark atter er frit«, side 27.

22) Samme pjecce side 63 m. v.

23) Dateret 23/1-44.

som dette brev skrives til Arne Sørensen, sidder »Tre landsmænd« i Danmark og forfatter et svar²⁴⁾ på Christmas Møllers lange politiske udredning, og i det store og hele var der enighed både hos konservative og socialdemokrater, oplyser de tre landsmænd, selv om der var betænkeligheder ved holdningen til den japanske krig og ved at kaste et grundlovsproblem ind blandt andre vanskeligheder, og der fortsættes »Men ellers var der tilfredshed – B(uhl) var særlig beroliget ved dit ønske om Danmark som nationalstat«. Derudover knyttedes ingen bemærkninger til dette specielle problem fra de tre konservative, – ingen betænkelighed, endsige afstandtagen!

Samme dag var der møde i 13 mands udvalget, og det oplystes²⁵⁾ at der i Sønderjylland var drøftelser i gang og lister cirkulerede om, hvad der skulle ske med de tysksindede, der havde været utro mod herbergs-staten. Fra politisk side advarede man mod at rejse disse spørgsmål nu.

I de illegale blade tales der om »lovløse 14 dage«, hvor had og hævn skal føre det store ord.

Natten mellem 5. og 6. februar gennemføres den eneste større sabotage-aktion mod fabriksmål i Sønderjylland. Det var aktionen mod Callesens Maskinfabrik i Åbenrå, der næsten udelukkende arbejdede for den tyske krigsindustri. Sabotagen var inspireret fra Åbenrå, men af de deltagende 21 mand var kun fire fra Åbenrå – resten kom nordfra.²⁶⁾

Fra tysk side hævdede man, at politiet optræden ikke var tilstrækkelig effektiv, og i direkte konsekvens af denne sønderjyske sabotage-aktion oprettedes det tyske mindretals »hjemmeværn« – Selbstschutz, og det opfattedes som en videreudbygning af den Zeitfreiwillig-Dienst, som var oprettet et års tid tidligere.²⁷⁾

Da der i Nordschleswigsche Zeitung kort inden korpsets oprettelse havde været en række skarpe angreb mod det danske politi, var den tanke nærliggende, at Selbstschutz skulle overtage polititjenesten i Nordslesvig, og det gav anledning til megen uro og frygt hos danskerne. Ved kapitulationen havde Selbstschutz ca. 500 medlemmer. De var i den sorte SK-uniform og lange støvler, og de var bevæbnet med pistol, som var udleveret af det tyske gesandtskab.

Brevet til Arne Sørensen når frem i februar, og han svarer hurtigt²⁸⁾ på bemærkningerne om Sydslesvig, idet han oplyser, at den sag vil blive rejst af kredse i Sydslesvig uden for det bevidst danske mindretal. Han bedømmer situationen således, at den eneste form ledende kredse i Danmark vil gå med på, er, at der oprettes en særlig lille stat mellem den nuværende og den histo-

24) Dateret 22/1-44.

25) »Den politiske modstand«, side 213.

26) Skriftlig oplysning af 25/11-78 til forfatteren fra en af de deltagende, Sv. Lyck, der senere kom til London, hvor han i SOE fik navnet S. A. Lambert.

27) Jvf. Besættelsestidens Fakta I, side 620.

28) 14/2-44.

riske grænse. Han citerer en tidligere vandrelærer for en vurdering af, at knap 10 pct. er bevidst danske og lidt færre tyske, »resten er ingenting«.

21. februar skriver Christmas Møller til »Tre landsmænd« bl. a., at han har fået brev fra Arne Sørensen og »må jeg i denne forbindelse sige, at ude dukker naturligvis engang imellem planer om Sydslesvig op, og jeg kan af forskellige bemærkninger forstå, at man i visse kredse hjemme opererer med noget lignende, naturligvis ikke fra jeres side, men fra andres, og jeg regner den slags planer for fuldkommen tåbelige... Hvad der skal ske med Kieler-kanalen, er et andet problem, som må løses uden at det berører Danmarks stilling som nationalstat...«

I april bliver Christmas Møller klar over, at brevet af 21. februar ikke er nået frem, og det bliver genfremsendt,²⁹⁾ men når først frem til Ole Bjørn Kraft, Poul Sørensen og Aksel Møller 2. juni, – så besværlig kunne postgangen være. De svarer i et brev af 6. juni, hvor de indledende orienterer om den aktuelle hjemlige situation med trusler fra Werner Best om på landsbasis at danne et tysk politikorps med Schalburg-folk, Zeitfreiwillige og andre til at klare sabotage-bevogtningen. Man er klar over, at der er risiko for, at politiet afsættes, men er bange for, at en forhandling vil svække den internationale virkning af 29. august med den efterfølgende erklæring af 11. maj 1944 over BBC om, at Danmark fremtidig skal behandles, som var det en allieret nation.

Og de besvarer Christmas Møllers bemærkninger om Sydslesvig-problemet med følgende, der nærmest må opfattes som tilslutning og i hvert fald ikke afstandtagen: »I Grænseforeningen og andet sted – formentlig også i D.S. (Dansk Samling) – er man optaget af at flytte grænse. Men større kredse står der næppe bag denne virksomhed, og Grænseforeningen er vist nok endda ikke udelte. Nogen større drøftelse kan der jo ikke opstå under de nuværende vilkår...«

I løbet af året 1943 og 44 får Christmas Møller en lang række informationsbreve fra Ebbe Munck i Stockholm, og i de kommentarer, der udveksles frem og tilbage mellem de to, forstår man, at der både er gensidig sympati og fortrolighed. Christmas Møller hungrer efter informationer og ønsker sig hellere hjemme end ude. I efteråret 44 får han meddelelse fra Robert Stærmose,³⁰⁾ der har krydset Nordsøen, at man gerne vil have CM hjem for at tage plads i Frihedsrådet, og han svarer begejstret ved at anmode om at få telegram sendt hjem med besked om, at han kommer så hurtigt som muligt. I sin dagbog skrev han »skulle jeg få mit livs store ønske opfyldt og blive lidt af en soldat«. Christmas Møller var kort forinden fyldt 50 og på trods af alle sagkyndiges råd gik han i gang med faldskærms-træning, – resultatet: et brækket ben og skrinlæggelse af alle planer.

29) I et nyt brev dateret 14/4-44.

30) Jvf. Jørgen Hæstrups »London-breve«, side 54.

Og det var godt nok det samme. Besynderligt, at ingen eller kun få har tænkt på, hvordan det for alvor skulle lykkes at camouflere det karakteristiske Christmas Møller-ydre på en sådan måde, at han kunne indgå i illegalt arbejde.

I august 44 kom Ebbe Munck til London og boede hos familien Christmas Møller, der i Kensington havde fået en stor lejlighed stillet til rådighed af fru Anna Graae, enke efter direktør Valdemar Graae.³¹⁾ Den lå lige over for Hyde Park i nærheden af Albert Hall. På samme tid kom også ambassadør Kauffmann fra USA, således at »ude-fronten« samlet kunne holde møde. Ebbe Munck noterer med tilfredshed, at forholdet mellem Christmas Møller og ambassadør Reventlow og Kauffmann var bedre, end han havde fået opfattelse af på afstand i Stockholm. Under samtalerne blev Kaufmann – ikke Christmas Møller – spurgt, om han ville påtage sig opgaven som udenrigsminister i befrielsesregeringen, og det ville han ikke afslå, hvis han blev opfordret, men han ville helst blive i Washington. Kauffmann håbede, skriver Ebbe Munck, at såvel Frihedsrådet som kommunisterne ville blive repræsenteret i den første regering, og han mente også, at Christmas Møller burde optages i befrielsesregeringen. Det tør nok siges at have været en noget skæv forhandling, og udelukkende blandt venner kan man næppe sige, at Christmas Møller har været.

Inden tilbagerejsen havde Ebbe Munck – som i øvrigt også havde ordnet en del SOE-aftaler, om våben og lignende som Christmas Møller var holdt udenfor – en længere personlig samtale med CM, og Ebbe Munck refererer forløbet således: »Hans tanker gik i zig-zag, men kredser alligevel centralt om den konstatering af Buhl som den fremtidige politiske akse, der havde været omtalt på møderne. Jeg tror ikke, denne konstatering ligefrem var en overraskelse for ham, heller ikke at den kommende overgangs-regering ville få en socialdemokratisk ledelse, men det var ligesom om det trods alt var svært for ham at kapere denne kendsgerning. På det direkte spørgsmål, om han selv overvejede at danne et nyt politisk parti, som han fra tid til anden havde antydnet, svarede han kun undvigende. Alle har lov at se tiden an, sagde han.«

Tonen er noget kølig, og man har indtryk af, at Ebbe Munck hos de danske SOE-folk i London – Flemming Juncker, farver Jacobsen og andre – har fået vurderinger om Christmas, som ikke var udpræget sympatiske. Der kan ikke være tvivl om, at farver Jacobsen og den senere forstander på Jaruplund, Niels Bøgh-Andersen (løsladt fra engelsk krigsfangenskab under navnet Mikkel Jespersen og derefter knyttet til SOE's arbejde med relation til både den tyske og den danske afdeling) netop i denne periode var meget aktive for Sydslesvig-tanken.

Ambassadør Blytgen-Petersen, København, der dengang var redaktør af »Frit Danmark« i London, og som arbejdede nært og tæt sammen med Christmas Møller, understreger, at de danske i SOE efter hans opfattelse hverken

31) Jvf. Ebbe Munck »Døren til den frie Verden«, side 174 m. v.

havde ret eller bemyndigelse til at tage stilling til det sønderjyske spørgsmål, – de skulle alene arbejde for de allieredes krigsmål, b. a. genoprettelsen af Danmarks frihed.

En skarp fornemmelse af tonen mellem SOE-folkene og Christmas Møller fik man, da Flemming Juncker ved et grundlovmøde efter befrielsen bl. a. sagde: »Jeg har selv arbejdet sammen med Christmas Møller i krigens sidste år, og han er den eneste af de danske politikere, jeg kender, hvis motivers renhed og personlige politiske hæderlighed, jeg tvivler på«.

Overfor SOE-folkene sad Christmas Møller i London i en ret forsvarsløs position. SOE kunne sløre deres viden og forbindelse med henvisning til security, og tilsyneladende blev Christmas Møller først på et sent tidspunkt klar over, at hans post hjemover blev censureret i den danske afdeling af SOE.³²⁾

Et par måneder efter besøget i London var Ebbe Munck illegalt i Danmark, og han sender senere Christmas Møller kopi af sine dagbogs-notater og referater af forhandlinger med de danskere, han har mødt.

23. oktober 44 havde Ebbe Munck møde med den udpegede statsminister Vilhelm Buhl, med Hans Hedtoft og H. C. Hansen. Påny kommer Kauffmann på tale som udenrigsminister, – det er Buhl, der bringer det frem, og om Christmas Møller hedder det i Ebbe Muncks referat, at man »tidligere« i princippet var villig til at anmode ham om at indtræde i den kommende regering. *Nu* var man imidlertid kommet til den opfattelse, at der absolut ikke kunne dannes nogen regering uden om Christmas Møller«. Ebbe Munck nævner, at der er tale om at tilbyde Christmas Møller et ministerium for særlige anliggender, der specielt skulle tage sig af afviklingen i forholdet til tyskerne, og han omtalte det lille program-udkast, som Christmas Møller havde givet ham ved afrejsen fra London, – disse synspunkter var kendte i forvejen og gav ikke anledning til nogen vanskeligheder, noterer Ebbe Munck.

Næste dag mødes Ebbe Munck med Ole Bjørn Kraft og Poul Sørensen, – Aksel Møller er ved en fejltagelse ikke kommet til stede. Heller ikke her registreres antydning af uoverensstemmelser om program-punkterne. Ebbe Munck skriver videre:

»De to pågældende var naturligvis særlig interesseret i at høre om Christmas' nærmeste planer, om han havde taget nogen bestemmelse om at danne nyt parti o. s. v. De pågældende ville jo gerne fastholde ham i Det konservative Folkeparti. Jeg kunne hertil kun svare med et citat fra Christmas selv »Enhver har jo lov til at se tiden an«.

Senere på aftenen havde Ebbe Munck møde med Frihedsrådet, og han skriver: »Efter de sidste planer var rådet meget interesseret i Christmas. På trods af vore betænkeligheder angående hans egen sikkerhed o. s. v. fastholder de

32) Jvf. det tidligere nævnte brev fra skatterådsformand Sv. Lyck og fra Blytgen Petersen til forfatteren, dateret 4/2-79. Og læs Bøgh Andersens »Feltdegn fra Harreslev Mark«, side 246 m. v. Fl. Junckers udtalelse findes i Aalborg Amtstidende 6. juni 1947.

deres ønske, og da Christmas og de engelske myndigheder var indforstået, er sagen dermed afgjort. Det er tanken at gøre ham til medlem af rådet. Jeg lover at træffe de nødvendige forberedelser i Sverige . . .»

Omtrent på samme tid – 13. november – rejser Erling Foss, der trods ophold i Stockholm er medlem af Frihedsrådet, til England og USA, og fra opholdet i England refererer han,³³⁾ at han boede hos Christmas Møller, »hvor forskellige faktorer gjorde sig beklageligt gældende, således at selve venskabet gik tabt, hvis der da nogensinde havde været tale om et gensidigt venskab«. (Det var broderen Einar P. Foss, der havde haft det nærmeste samarbejde med Christmas i sin egenskab af hovedkasserer for partiet).

I lange samtaler under opholdet kredsede Christmas Møller gang på gang om den kommende regeringsdannelse, og han bebrejdede Erling Foss, at han havde »udnævnt« Buhl ved at sende telegram ud i verden om, at han skulle være statsminister.

Også Erling Foss kom en del sammen med de danske SOE-folk og nævner sin sympati for farver Jacobsens Sydslesvig-arbejde. 28. november fik Erling Foss med sine gode forbindelser arrangeret besøg hos udenrigsminister Eden, og han fik løfte om en julehilsen hjem til fra Churchill.

Da Erling Foss kommer hjem til Christmas Møller for glædestrålende at fortælle om dagens forløb, kom bruddet med Christmas. »Christmas var nervøs og opslidt. Hans hævninger var pludselig borte. I nogle korte, meget grove, injurierende sætninger bebrejdede han mig, at jeg blandede mig i ting, der ikke kom mig ved . . . Min velvillige indstilling og tro på Christmas' uselviske motiver sank på én gang i grus samtidig med, at jeg blussede af vrede og krænkelser. Jeg optog ingen diskussion, men smækkede i som en østers og talte ikke mere til Christmas før afrejsen . . .»

Erling Foss erkender i sine erindringer, at han bevidst gennemførte aktionen med et budskab fra Churchill uden om Christmas Møller, fordi han gerne ville selv, og at man nok selv bliver mest vred, når der er nogen sandhed i en anklage.

Få dage senere – 4. december – skriver Christmas Møller et meget, meget bittert brev til Erling Foss og Ebbe Munck, – hvis der ikke tidligere havde været tilløb til brud, så var det i hvert fald nu en uomstødelig kendsgerning.

»Jeg må nedlægge absolut forbud mod, at mine evt. planer omtales noget sted . . . Ebbe Muncks propaganda for minister Kauffmann interesserer mig slet ikke . . . Jeg synes, at de breve, vi vekslede i hvert fald måtte sige dig (Foss) og også Ebbe Munck, hvilken overordentlig tillid, jeg havde til jer. Jeg troede altså, at den var gensidig og noget specielt for os. Dette kan jeg altså forstå ikke er tilfældet . . .»

19. december svarer Ebbe Munck: »Kære Christmas Møller, – hvad i alver-

33) Erling Foss »På eget ansvar«, side 195–201 og 209.

den er der sket??? Her har jeg netop modtaget Deres brev af 4. december, og jeg må sige, at det var et hyggeligt julebrev. Jeg har læst det adskillige gange og kan forstå, at De er meget, meget vred. Omvendt kan jeg ikke forstå hvorfor . . .«

Hvis vreden skyldes omtalen af hjemrejse-planen, så fralægger Ebbe Munck sig ethvert ansvar, og han slutter sit brev med at anmode om ikke mere at modtage økonomisk hjælp fra Christmas Møllers dispositionsfond i London. Og så ønsker han god bedring med den brækkede fod.

8. januar svarede Christmas Møller tilbage i et mere afslappet tonefald: »Jeg er ked af, at De omtaler det økonomiske spørgsmål. Skal vi dog ikke lade det fuldstændig ude af betragtning? Der er ingen der ved, at De har fået de penge . . . og jeg personlig lægger en så afgørende vægt på Deres arbejde i almindelighed, og på hele det arbejde De har med at gøre, og det ville være mig en sorg, hvis De ville ændre noget her . . . Skal vi ikke overlade det til andre og ikke folk af Deres og min kaliber at blande betydningsløse pengespørgsmål og den omstændighed, at der er uenighed, måske i og for sig på et afgørende punkt, sammen. Det håber jeg altså, at vi kan . . .«

Det er formentlig ikke så meget omtalen af ønsket om at komme hjemover, der giver anledning til opgøret med de to nøglepersoner i Stockholm, som problemet om, hvem der skal være udenrigsminister i befrielsesregeringen og dermed have hovedansvaret for landets kurs i forholdet til omverdenen, herunder også i spørgsmålet om Sydslesvig, som på det tidspunkt var vigtigt, men ikke så dominerende, som det hurtigt blev.

10. december skriver Christmas Møller påny til sine »Tre landsmænd«, og han vender tilbage til spørgsmålet om regeringsdannelsen: »Jeg kan udmærket godt forstå, at stillingen hjemme er den, at I akcepterer førstemanden (Buhl), som den, der må være nummer 1 . . . men når I akcepterer ham som førstemand, så er det, fordi det er en politisk nødvendighed, ikke fordi det i og for sig er rimeligt eller er et naturligt resultat af den politiske udvikling, som har ført til Danmarks nuværende situation. Det er overhovedet forfærdeligt svært for mig at skrive indgående herom, fordi jeg ikke kan vide, hvem der læser mit brev . . . Jeg håber imidlertid, at brevet kan blive sendt af sted på den måde, at det kun bliver læst af én britisk statsborger, til hvem jeg har en særlig tillid . . .«

En af de danskere, der var knyttet til SOE, nuværende skatterådsformand Sv. Lyck, Åbenrå, er som nævnt af den opfattelse, at Christmas Møller i sin naivitet i lang tid troede, at al hans korrespondance gik uhindret igennem, og at han først under sit besøg i Sverige i februar 45 – måske noget tidligere – blev helt klar over, at det hele gik igennem den danske sektion af SOE.

Christmas Møller vender herefter tilbage til de politiske overvejelser i sit brev til Ole Bjørn Kraft, Poul Sørensen og Aksel Møller. Han resumerer udviklingen og peger på, at det var de konservative, der søgte at undgå ikke-

angrebepagten, at de konservative mere end andre stillede mod det, der skete den 29. august. Han anfører, at Buhl ikke har markeret en tilsvarende udvikling, og han fortsætter:

»Jeg har ikke noget som helst imod, at I hilser førstemanden og siger, at han skal såmænd ikke gøre sig nogen som helst ulejlighed med mig. Jeg har udført mit arbejde ud fra en ganske bestemt politisk linje og mener at være ubeskeden at have lov til at sige, at jeg har influeret på den linje, som nu er blevet Danmarks. Politik er for mig . . . ikke at være minister, men at have indflydelse og betydning, og hvis førstemanden, som I jo har valgt til leder, føler sig tryggest og bedst tilpas uden mig, skal han som sagt ingen ulejlighed gøre sig. Det er mig nogenlunde ubegribeligt, eller rettere det er mig helt ubegribeligt, at I kan gå med til, at udenrigspolitikken skal varetages ikke fra rigsdagen og lægges over i en embedsmands hænder, og jeg kan ikke indtrængende nok fraråde dette. Danmarks udenrigspolitik vil i fremtiden blive et meget afgørende spørgsmål, også indrepolitisk, og at det naturligvis burde være en indrepolitisk skikkelse, der er udenrigsminister, kan der efter min opfattelse overhovedet ikke være nogen tvivl om . . .«

I et senere brev ³⁴⁾ kommer han med en korrektion til bemærkningerne om ministeriets sammensætning. De kunne misforstås, som om det var hans personlige interesser, det drejede sig om, men han vil gerne gøre det klart, at formuleringen ikke refererer »til problemet mig selv«.

Den endelige afklaring på minister-sammensætningen kommer først i form af et telegram fra de tre landsmænd af 9. april 1945, hvor man i Danmark er nået til det resultat, at befrielsesregeringen skal sammensættes halvt af politikere og halvt af repræsentanter for frihedsbevægelsen plus Buhl som statsminister, og at Christmas Møller er udpeget til udenrigsminister. Ordene »du udenrigsminister« lod sig ikke straks dechifrere i telegrammet, men Jørgen Hæstrup oplyser,³⁵⁾ at Christmas Møller 20. april fra en embedsmand i SOE fik meddelelse om, at sætningen skulle læses således. Spørge-telegrammer var da afsendt og besvaret.

Christmas Møller var i Stockholm i perioden fra 2. februar 1945 til 16. marts, og det er under opholdet her, at fronterne bliver trukket op i Sydslesvigdebatten på markant og skarp måde.

I en redegørelse vedrørende »Arbejdet for Sydslesvig under besættelsen«³⁷⁾ skriver daværende sekretær i justitsministeriet, nu landsdommer Jørgen Kisbye Møller, at startgrundlaget for det, der blev til »Sydslesvigsk Udvalg af 5. maj 1945« blev skabt allerede i 1944 i overretssagfører Knud Dahls hjem, hvor en kreds af interesserede søgte at finde frem til en nogenlunde ensartet opfattelse. Stort set viste det sig, at der ingen uenighed var om den sydlige grænselinje for

34) Dateret 12. januar 1945.

35) Jørgen Hæstrups »London-breve«, side 258.

37) Kisbye Møllers redegørelse side 100. (Hejmdals-jubilæumsskrift).

interesse-området, – det var Danmark til Ejderen. »Havde vi været udrustet med beføjelser som grænsedragnings-kommission, var vi hurtigt blevet enige om at drage en grænse lige syd for Egernfærde, over Wittensø og langs Sorge-å ud i Vesterhavet«, skriver Kisbye Møller. Det var praktisk taget den gamle folkegrænse. Spørgsmålet var alene den taktiske målsætning: Skulle man arbejde for indlemmelse eller mandat? Indlemmelse måtte kombineres med en kraftig udrensning. På det tidspunkt forudså man naturligt nok ikke den senere store flygtninge-tilstrømning. Den anden løsning var selvstyre, en mandat-ordning som det for eksempel kom til udtryk hos Vilhelm la Cour i pjecen »Et dansk fredsmål«, som han udgav i Stockholm i februar 45.

Kisbye Møller var på det tidspunkt formand for Studenterforeningen Heimdal, og i september 44 dannede han sammen med andre »Sydslesvigsk Udvalg«, og han virkede aktivt gennem de illegale blade. De politiske partiers repræsentanter var »næsten uanset partifarve ikke gode at komme nær. Udover Dansk Samling var kun i Venstre en positiv tendens mærkbar, og det kan næppe overraske, at den nuværende statsminister (Knud Kristensen) allerede da var en af dem, der indtog en sådan holdning, at det gav os håb og mod til at gå videre«, skriver Kisbye Møller. »Anderledes var det med Christmas Møller, hvis optræden i Sverige hurtigt øvede hæmmende indflydelse på begge sider af Sundet«. På det tidspunkt var Kisbye Møller inde på overvejelser om, at der evt. kunne anmeldes grænserevisions-krav i samarbejde med Polen, Tjekkoslaviet, Frankrig og Holland. Så vidtgående – og med Christmas Møllers udtryk: »så uansvarlige« – var overvejelserne i de aktivistiske kredse på det tidspunkt, da man ikke kendte det skred, der senere fandt sted i Sydslesvig.

Da Kisbye Møller opsøgte Christmas Møller under opholdet i Sverige og anmodede om hjælp til at komme til London, sagde Christmas Møller, at han som demokrat ikke ville have noget imod, at Kisbye Møller søgte at vinde tilslutning for sine synspunkter, men han ville kun anbefale et visum, hvis der blev afstået fra Sydslesvig-agitation, – og resultatet blev, at det ikke lykkedes at få visum.

Kisbye Møller konstaterer, at der var en levende interesse for grænseproblemet, men at sagen led »et alvorligt knæk, da Christmas Møller i februar og marts rejste Sverige rundt og proklamerede, at der intet dansk nationalt problem var syd for grænsen«. Disse kategoriske udtalelser medførte, at de svenske aviser blev mere tilbageholdende.^{36A)} Göteborg Handels- og Sjöfartstidning nægtede at tage en artikel af la Cour, og Dagens Nyheter skrev i en leder, at man ikke ville være tumleplads for danskernes diskussioner om grænsespørgsmålet.

36A) Der må her være tale om en erindringsforskydning, idet de svenske blade allerede på et tidligere tidspunkt blev tilbageholdende. For eks. offentliggør Kisbye Møller 22. januar 1945 en artikel i Stockholm-bladet »Expressen«: »Sydslesvig til Danmark«. Den fremkommer kun i bladets 1. udgave, idet den efter ordre fra Dagens Nyheters redaktion stryges i de senere udgaver, jvf. »Sydslesvigsk Dagbog«, udg. af Grænseforeningen, bd. 1, p. 6.

Kisbye Møller refererer i sin redegørelse, den samtale, han 24. februar havde med Christmas Møller, således:

»Jeg fremhævede, at vi var klar over, at kun en betydelig udvisning kombineret med indlemmelse var realpolitik, men at vi også ville støtte det mindre, som mandatordningen var, forudsat, at det blev et dansk mandat. Vi troede ikke, at noget mindre (garantier) gav mulighed for folkelig fremgang . . .

CM fastholdt, at grænsen efter hans opfattelse ikke burde ændres. Han tror ikke på mandatordningen, har ikke fra London noget bestemt indtryk af stormagts-interessen for Kieler-kanalen, der jo også særlig må formodes at være russisk . . . Han anså det tyske befolknings-element – også i et mandatområde – for en fare for Danmark. Da jeg fremhævede sydslesvigernes danske rod, Claus Eskildsens resultater, og at vi i alt fald havde de dansksindede at holde os til, kom CM ind på sin deltagelse i valgkampen 1918–20 og sagde: »Jeg har ikke set noget dansk liv i Sydslesvig i de 25 år siden«. Det var en skuffelse for ham, at danskheden ikke var gået frem . . . Han kom af sig selv ind på tanken om at udskifte de danske sydslesvigere med de tyske nordslesvigere, men afviste det på grund af deres sociale forskel . . .« Hvis Kisbye Møllers referat af samtalen er korrekt, er der tale om en noget unuanceret vurdering fra Christmas Møllers side.

Nok er der på det tidspunkt sociale forskelle nord og syd for grænsen, men langt mere dybtgående er selve den sønderjyske befolknings hjemstavsfølelse, – den, der netop kommer til udtryk i Christmas Møllers pjece fra 1916 »Båndene binder«. (Udarbejdet i samarbejde med Aage Kidde). Folkeflytning kan på vore breddegrader bruges som en straf overfor mennesker, der har forbrudt sig nationalt mod det samfund, de har levet i, – det var en tanke, som Christmas Møller generelt beskæftigede sig med i sin artikelserie om »Det tyske problem«. Men Kisbye Møller og Christmas Møller var i opfattelse så langt fra hinanden, at man næppe må udlægge Kisbye Møllers referat som autoritativ gengivelse af Christmas Møllers syn med en påpegning af den sociale forskel som det afgørende, det eneste argument.

Den danske sydslesviger, cand. jur. Sven Kjems, der var næstformand i Heimdal, henvendte sig sammen med andre sydslesvigere til Christmas Møller³⁷⁾ for at få udvirket, at en evt. dansk besættelseszone i Tyskland kom til at omfatte Sydslesvig, men Christmas Møller var afvisende overfor tanken.

Vilhelm la Cour og Ebbe Munck underskrev en henvendelse til general Dewing, der i april var i Stockholm, med anbefaling af, at en dansk besættelse af Tyskland skulle omfatte den del, der var nærmest Danmark, herunder Sydslesvig.

Sådan lå situationen i Sverige i foråret 45. Ovenstående resumé er bygget på Kisbye Møllers rapport, og uden at analysere begrundelserne og argumenterne,

37) Kisbye Møllers redegørelse side 100. (Hejmdals-jubilæumsskrift).

må det nok siges, at ikke så få var parat til at give intense råd om Danmarks udenrigspolitik. Det ville være nemt og i et vist omfang uforståeligt, om politikere, der skulle til at cementere deres hjemlige ståsted, lod sig hvirvle med, – men det skete kun i begrænset omfang.

Jørgen Grundt Larsen, der har skrevet om modstandsbevægelsens kontaktudvalg i Stockholm,³⁸⁾ oplyser i sin konklusion, at udvalget allerede i februar 45, (før en tilsvarende debat i Frihedsrådet fandt sted) blev spurgt, om man ville tage en bestemt grænse-stilling op som sin. Efter et indlæg fra redaktør Svenn Seehusen, der var ansvarlig for »Danskeren« og »Nyt fra Danmark«, og som havde nære konservative kontakter, og som berettede om et møde med Christmas Møller, hvis modstand mod en grænseflytning var kategorisk, og et indlæg fra Erling Foss, der meddelte, at både Frihedsrådet og politikerne havde taget afstand fra planer om en grænseflytning, så afviste udvalget henvendelsen. Udvalget afviste ligeledes en anmodning fra en dansk sydslesviger i Sverige om at rejse illegalt til Sydslesvig for i overensstemmelse med »Sydslesvigsk Udvalg« at få sikrest mulig oplysning om ønskerne der.

I Christmas Møllers arkiv ligger forskellige breve, der udbygger vor viden om de aktiviteter, der fandt sted, og hvilke overvejelser, der lå bag.

I begyndelsen af februar holder Vilhelm la Cour i Sverige et foredrag med forslaget om mandat-ordningen. Han betegner den som et kompromis, men den tilfredsstiller folkeligt set mig selv, så jeg kan gå ind for den med rolig samvittighed«, skriver han i et brev til Christmas Møller, »og på mødet i mandags virkede den så overraskende, at jeg fik et stærkt indtryk af dens taktiske slagkraft«. ³⁹⁾

Vilhelm la Cour gør opmærksom på, at der er stor forskel på situationen efter 1. verdenskrig og nu med hensyn til viden om forholdene i Mellem- og Sydslesvig. »Vi kender i 1945 ud og ind forholdene. Danner vi os falske illusioner, sker det på trods af en viden, der har stået åben for os alle. Dette er en følge af, at vi alle loyalt bøjede os for den afgørelse, der blev truffet i 1920. Det danske mindretal i 2. zone havde fået sin chance, det havde kæmpet med ære og var besejret uden skam. Derfor respekteredes grænsen af både mindretallet selv, af Flensborgmænd og Dannevirkemænd . . . Og denne vor viden fastslår med uimodsigelig sikkerhed, at der stadig kun er tale om et relativt lille dansk mindretal . . .«

Sådan er Vilhelm la Cours vurdering af situationen i Sydslesvig, og han mener ikke man kan indlemme ca. 300.000 tysktænkende og tyskvillende mennesker. Da man derfor må afvise en flytning af statsgrænsen, når han frem til sin argumentation om mandat-ordningen, der skal sikre mindretallet en fri tilværelse og udvikling, idet han ikke regner med, at befolkningen i Sydslesvig selv vil tage initiativ til at benytte sig af Atlanterhavsdeklarationens muligheder.

38) Grundt Larsen »Modstandsbevægelsens kontaktudvalg i Stockholm« 1944-45, side 135.

39) Fremsendes fra la Cour til CM 7/2-45.

Han skriver videre til Christmas Møller: »Bevares, der vil komme mængder af »afhoppere«, som vil forbande, hvad de tidligere har tilbedt og tilbede, hvad de tidligere har forbandet . . . Det er heller ikke den slags vejrhaner, Atlanterhavs-deklarationen tager sigte på«. Derfor kan Danmark hverken tage initiativ til en løsgørelse af Sydslesvig fra tysk overhøjhed og kan heller ikke være interesseret i at fremkalde en afstemning . . . Derimod har vi en vis sandsynlighed for, at Kieler-kanalens internationalisering ikke som sidst vil udgå af debatten, men at den for alvor vil blive taget op. Dette skyldes de helt forandrede forhold i Østersøen . . . Den danske udenrigsledelse burde henstille, at det vi kalder dansk folkegrund, altså zonens nordlige bælte eller strækningen ned til Sli-Dannevirke blev udskilt fra zonen og henlagt under dansk administration som et mandat . . .«

Rigsarkivar Axel Lindvald skriver samme dag⁴⁰⁾ til Christmas Møller, at han har hørt la Cours foredrag »hvis konklusioner ikke begejstrede mig«, og Christmas Møller svarer tilbage, at han ved en første gennemlæsning af manuskriptet er enig i bedømmelsen.⁴¹⁾

Højesteretssagfører Karsten Meyer, der er formand for foreningen af danske jurister i Sverige, skriver om samme emne til Christmas Møller⁴²⁾ og noterer, at Kisbye Møller på mødet sagde, at han har mandat fra de sønderjyske ungdomsforeninger til at gå ind for en evakuering og subsidiært accepterede mandat-tankens. Videre noterer Karsten Meyer, at la Cour gik effektivt imod tanken om at flytte rundt på mindretallene, og han slutter »Mandat-tankens er så tåbelig, at den er ligegyldig, men det er værdifuldt at høre la Cour argumentere så vægtigt imod den håbløse evakueringstanke«.

Christmas Møller svarer med et spørgsmål:⁴³⁾ »Mener De ikke, at nogle af tyskerne i Nordslesvig skal smides ud?«

Og Karsten Meyer svarer,⁴⁴⁾ at la Cour tog meget forsigtigt på udvisningsproblemet forleden . . . »Jeg har ærlig talt selv ingen mening, da jeg først vil høre, hvad folk som Refslund-Thomsen mener. Jeg tror, man hjemme – og ikke mindst i Sønderjylland – er meget moderate«. Karsten Meyer anbefaler, at Christmas Møller møder den unge sydslesvigske taler, cand. jur. Sven Kjems, hvis far er vandre lærer, men p. t. tysk soldat, og netop i de samme dage får Christmas Møller brev fra Sven Kjems og journalist Kaj Bruun, (fra Nordslesvig, men sidst ved Flensborg Avis) der i fællesbrevet oplyser, at der kan ventes en henvendelse fra Sydslesvig med opfordring til, at der snarest tages stilling til, hvorledes grænsespørgsmålet skal løses efter krigen. »At mindretallets ønske er at komme ind under ren dansk indflydelse er kun naturligt, men bortset fra op-

40) Brev fra Lindvald, dateret 7/2-45.

41) CM's svar til Lindvald, dateret 10/2-45.

42) Brev fra Karsten Meyer, dateret 6/2-45.

43) Brev fra CM dateret 7/2-45.

44) Brev fra Karsten Meyer, dateret 8/2-45.

45) Brev fra Kjems og Bruun, dateret 5/3-45.

fattelsen for og imod dette ønske skal man spørge Dem, hvorledes De mener, at den danske regering (Frihedsrådet/de allierede regeringer) bør besvare en sådan henvendelse. Det er vor bestemte opfattelse, at en grænseflytning vil få tilslutning i det danske folk, hvis den kombineres med en flytning af den tyske befolkning . . . » Hvis den kommende regering mente at burde opretholde den nuværende grænse, ville de to sydslesvigere gerne have oplyst, hvordan man så kan sikre mindretallets rettigheder. Af et notat, Christmas Møller har gjort på brevet, fremgår, at de rejste spørgsmål er besvaret mundtligt dagen efter.

Den senere professor i statskundskab ved Aarhus Universitet, Poul Meyer, været med til at akceptere en regering under ledelse af Erik Scavenius, sender også Christmas Møller et brev,⁴⁶⁾ hvori han udtrykker forbavselse over det som meldte sig ud af KU i protest mod, at Det konservative Folkeparti havde standpunkt, Christmas Møller har taget vedrørende grænsespørgsmålet, og han sender Christmas Møller et resumé af sine synspunkter, således som de er fremkommet i forbindelse med en udsendelse fra Hjemmefrontens Udenlandstjeneste. Han gør sig til talsmand for en flytning af tyskerne i Sydslesvig bort fra landsdelen og fortsætter: »Derved kommer vi ind på endnu et synspunkt, der er fremsat af en fremtrædende dansk embedsmand i Sverige,⁴⁷⁾ nemlig forbindelsen mellem Sydslesvigs genforening og de økonomiske krav på Tyskland. Kun hvis den danske stat overtager de udflyttedes faste ejendomme i Sydslesvig, bliver det muligt for Danmark at få nogen erstatning for de milliarder, som Tyskland har plyndret os for, og det må overlades til Tyskland, eventuelt påbydes i fredstraktaten, at yde sine borgere erstatning for den efterladte ejendom. Der er ingen grund til at tro, at det bliver muligt for Danmark at gennemføre erstatningsbetalinger i varer i noget større omfang, når stormagterne og andre okkuperede lande med større tab end vi ligeledes skal have deres krav i hvert fald delvis honoreret . . . At Ejder-grænsen i militær og økonomisk henseende er den naturlige rigsgrænse, kan vel næppe bestrides, og denne grænse bliver endnu mere nødvendig, hvis stormagterne, som man må gå ud fra, kræver Kieler-kanalen internationaliseret . . . »

Christmas Møller svarer bl. a.:⁴⁸⁾ »Det er mig ikke muligt at føre en lang korrespondance, selv ikke med så klog en mand som Dem . . . Jeg er naturligvis ked af, hvad De skriver angående den skuffelse, jeg har været for Dem, men en videnskabsmand må vel erkende, man kan ikke gøre andet end sige sin mening, navnlig i så vigtig en sag.«

Fra friseren, dr. med. Frederik Paulsen får Christmas Møller et længere

46) Om Poul Meyers udmeldelse, se »Konservativ Ungdom 1904-44«, side 447. Brevet fra Poul Meyer, dateret 4/2-45.

47) Ifølge »Sydslesvigsk Dagbog«, udgivet af Grænseforeningen, bringes 16. november 44 en artikel i Göteborg Handels- och Sjöfartstidning »Tyskland bör betala med jord«, skrevet eller inspireret af departementschef J. W. Wilcke. Den anbefaler, at Danmark overtager Sydslesvig som erstatning for Tysklands gæld til Danmarks Nationalbank.

48) CM's svar, dateret 10/2-45.

brev,⁴⁹⁾ der argumenterer for nordfrisisk selvstyre i tilknytning til Danmark og et østfrisisk i tilknytning til Holland, – et internationalt mandat under Danmark med dansk udenrigsrepræsentation, toldunion og højesteret. For dette brev takker Christmas Møller også og skriver bl. a.:⁵⁰⁾ »Jeg må rigtig nok på forhånd sige, at jeg tror ikke, der er nogen som helst stemning i Danmark for at Frisland skulle tilbage til Danmark.«

Og for at nævne alle de forslag, der vimler frem under opholdet i Sverige, skal lige nævnes en redegørelse, der er udarbejdet af kammerherre I. A. Dickson, der er højre-medlem af det svenske andetkammer, og som foreslår,⁵¹⁾ at svenske politisoldater i forståelse med de allierede skal besætte Sydslesvig, og når tidens flyde er inde, vil Sydslesvig sammen med Danmark, Norge, Sverige og Finland indgå i et større fællesskab, der af kammerherren betegnes som Stockholm-blokken.

Det forekommer efter alt dette ikke uforståeligt, at Kisbye Møller i sin redegørelse vedrørende Christmas Møllers ophold i Sverige må konkludere, at Christmas Møller gentagne gange henviste til, at man måtte vente med at tage stilling til efter befrielsen, hvorefter han skriver »under Christmas Møllers møder rundt i Sverige blev hans afvisning af spørgsmålet stadig skarpere.«⁵²⁾

Christmas Møller brød sig ikke om opholdet i Sverige, og han sender en hilsen hjem til Krøyer Kielberg i London,⁵³⁾ idet han takker for den måde, hvorpå alt er tilrettelagt derovre. Der er så små midler i London, medens man i Stockholm har statens millioner til indkøb, propaganda og militær. »Men jeg kan ikke lide Stockholm, – der er ingen krig her, – undtagen den, danske fører indbyrdes.«

Nej, han er nok lidt af en hund i et spil kegler. Han får invitation fra kammerherre J. C. Kruuse til en middag i det danske gesandtskab med påtegning: »Smoking«. Christmas Møller svarer: »Jeg kommer gerne, men uden smoking, da den er hjemme i Danmark . . .«⁵⁴⁾

Dagen før Christmas Møller rejser tilbage til London, sender han et brev til Ole Bjørn Kraft, Poul Sørensen og Aksel Møller, hvori han konkluderer sin opfattelse af, hvad han har hørt om grænse-debatten således:⁵⁵⁾

»Det er nødvendigt for mig at nævne, at adskillige, som man ikke skulle have ventet det af, har meget uklare standpunkter angående Slesvig, og uden at jeg naturligvis tror, at der er nogen fare på færde, mener jeg dog, at man må være stærkt på vagt her.

49) Dateret 12/2-45.

50) 16/2-45.

51) Jvf. brev fra Erik Seidenfaden i CM's arkiv, dateret 18/2-45.

52) Pjecen om »Heimdal«, side 99.

53) Dateret 12/3-45.

54) Dateret 6/3-45.

55) Dateret 15/3-45.

Det er de mærkeligste mennesker, som har forkerte standpunkter. Jeg har ved samtaler både med russere og ledende svenske politikere søgt at finde ud af, hvorvidt spørgsmålet om Kieler-kanalen har været drøftet. Den almindelige mening er, at den absolut ikke har været drøftet på Krim-konferencen, og at der i det hele taget er ringe interesse for Kieler-kanalen . . .«

I brevet er Christmas Møller påny inde på spørgsmålet om den kommende regering og dens opgaver, og han skriver, at de tre ikke behøver at beskæftige sig så meget med ham, Christmas Møller. Jeg »har en overordentlig skarp følelse af, at min situation er den, at mohren har gjort sin pligt og kan gå, og det gælder for så vidt i forhold til jeres venner og til jer. Jeg er helt uenig med jer, når I skriver om, at en politiker ikke skal være bundet til det ene eller det andet, jeg troede dog for fanden, at livet har lært jer, at man skulle have en politik, men hvis det ikke er meningen, så letter jeg på hatten og går min vej eller rettere – går ikke med . . .«

I det sidste brev,⁵⁶⁾ Christmas Møller sender til de tre landsmænd fortæller han, at han har haft en samtale med udenrigsminister Eden, hvor han gav ham et memorandum om Slesvig »ud fra de synspunkter, som I ved er mine«. I forhold til Ebbe Munck og Erling Foss opstår en ny kurre på tråden, da Christmas Møller efter hjemkomsten til London opdager, at de to, medens CM var i Stockholm, har sendt et telegram til gesandt Reventlow om at få allieret godkendelse af Frihedsrådet, hvorfor Christmas Møller føler sig foranlediget til at meddele Foreign Office, at han ikke var orienteret om telegrammet.⁵⁷⁾

Og i et brev til Børge Outze⁵⁸⁾ skriver han om situationen bl. a. med disse bemærkninger: »Det er jo rart at vide, hvor man har sine folk. Det undrer mig ikke med Foss, som tror, han skal spille udenrigsminister, hvorimod jeg unægtelig er ked af det med Munck . . .«

Redaktør Ole Kiilerich, der i en lang periode er en af Christmas Møllers nære medarbejdere i London, er i den sidste tid før befrielsen i Stockholm, og her instruerer Christmas Møller ham om, hvordan han bør forholde sig med hensyn til Sydslesvig-agitationen:⁵⁹⁾ »Med hensyn til Slesvig vil jeg gerne have, at De meget stærkt fremhæver, hvorledes jeg mener, der er en ansvarsløs agitation i gang, som det simplehen er en pligt at gå så skarpt imod som muligt.«

14. april var der stort lukket sønderjysk møde i Stockholm med godkendelse fra Ebbe Munck.⁶⁰⁾ Mødet varede fra om eftermiddagen til omkring midnat, og der deltog ca. 100 indbudte. Blandt talerne var Kisbye Møller, Vilhelm la Cour, Poul Meyer, Sv. Kjems, Kaj Bruun og Ole Kiilerich. I brev om mødet oplyser Kiilerich,⁶¹⁾ at han havde et sammenstød med Harald Høgsbro fra

56) Dateret 21/4-45.

57) Jvf. brev til Frode Jakobsen 25/3-45.

58) Dateret 20/3-45.

59) Dateret 7/4-45.

60) Jvf. Kiesbye Møllers artikel i »Heimdals«, side 103.

61) Dateret 18/4-45.

Dansk Samling, og at han var med til at stoppe planer om en resolution fra Stockholm-mødet. Han oplyser, at der bagefter taltes om »rabalder-mødet«.

Vi nærmer os slutningen af opholdet i London. Midt i hele den spændte situation om Danmark, regeringsdannelse, personer og politik, midt i lykken over, at Danmarks befrielse er nær, får Christmas Møller og hans hustru telegram om, at deres søn John er faldet. Og så mærkeligt skæbnedygt: Han faldt på den dag, da hans far, fem år tidligere, så gerne ville have kæmpet: 9. april. Beskeden, der mærker dem begge for resten af deres liv, får de 14 dage før befrielsesbudskabet lyder. Den besked, som alle med mænd og sønner eller andre nære slægtninge eller venner har frygtet en hel krig igennem, nåede frem i de sidste dage, før det hele sluttede.

Den samme 9. april var der mindegudstjeneste i Westminster Abbey, og det oplevedes af alle deltagere som en gribende stund, da det danske og det norske flag blev bragt ind i domkirken.

Også på denne dag blev der talt om grænsen. Pastor Harald Sandbæk sagde i sin prædiken, at han bad Gud om, at der måtte blive lyst for de danske sydslesvigere.

Om aftenen holdt Christmas Møller en tale i Dorchester og Bøgh Andersen beretter, at Christmas Møller sagde, at vi ikke havde et grænseproblem i 1939, og derfor kunne vi ikke have et grænsekrav i 1945. Han føjede til: Højsind og retsind klæder et folk. I sine erindringer fortæller Bøgh Andersen videre: (s. 250) »Jacob (farvermester J. Jacobsen, Åbenrå) rejste sig først, så komtesse Ahlefeldt, lidt senere prinsesse Margrethe af Bourbon-Parma og endelig en række officerer. Tavse forlod de salen. Kun én applauderede, og han blev straks afbrudt. En isnende kulde lagde sig over den fornemme forsamling. Jeg skal ikke bebrejde Christmas Møller hans synspunkter, men den 9. april var ikke den dag, der egnede sig til, at han lagde sig så fast på dette spørgsmål.«

Bøgh Andersen kunne formentlig ikke vide, hvad der alt var gået forud, – den 9. april var ikke skelsættende i Sydslesvig-spørgsmålet. Derimod blev den det for familien Christmas Møller privat.

I sin dagbog for 20. april skriver Christmas Møller bl. a., at han gerne vil sætte et minde for sønnen, men »jeg kan jo ikke skrive, og jeg kan ikke digte, og jeg kan ingenting og alting er ødelagt for os . . . Tænk John død for Roosevelt, så længe er det siden. Den 9. april er en skæbnedag for os, og dette skrives mere end 3 uger efter . . . og så er der jo ikke mere for os.«

Fra opholdet i London skal kun tilføjes, at hele kredsen omkring SOE i London i fællesskab 30. april 1945 sender Christmas Møller orientering om et indlæg, der er sendt til optagelse i Frit Danmark i London, – det er kommandørkaptajn E. M. Dahl, der er afsenderen, og på brevet står i øvrigt navne

62) Jvf. N. Bøgh Andersen »Feltdegn fra Harreslev Mark«, side 250.

som V. Gyth, Fl. Juncher, Har. Sandbæk, Fl. Muus, V. L. Hvalkof, K. Ramberg, ialt 14, der skriver:

»I anledning af, at hr. Christmas Møller ved gentagne udtalelser i Sverige og i England har udtalt, at den altovervejende majoritet af den danske befolkning er enig om, at der efter denne krig ikke bør foretages nogen ændring af den danske sydgrænse, og at der ikke for Danmark eksisterer noget slesvigske problem, ønsker vi at udtale følgende:

1) Det slesvigske spørgsmål diskuteres i øvrigt blandt danske hjemme, i Sverige og her . . . Det slesvigske problem kan således ikke affærdiges med enkeltmands benægtelse af dets eksistens. Det opfattes af mange som værende alvorligt og intimt forbundet med Danmarks fremtid og en fri og fair diskussion af spørgsmålet er en nødvendighed efter Danmarks befrielse.

2) Meget tyder på, at der i dag er en betydelig del af det danske folk, som står bag ønsket om at opnå en endelig løsning af spørgsmålet om vore landsmænd syd for grænsen af 1920 . . . Sagen bør ikke fremstilles, som om endelig beslutning allerede er truffet. Vi nærer fuld tillid til, at de allierede magter vil forstå dette synspunkt, således at det undgås, at man foregriber løsningen af et for Danmark så livsvigtigt problem . . .«

Bruddet i London var åbenbart. Sammenholdet, man havde søgt at bevare udadtil i de svære år, eksisterede ikke mere.

Christmas Møller vendte hjem som udenrigsminister i befrielsesregeringen, – tiljublet som ingen anden dansker. Men han havde fået varslers om, at den dag nemt kunne komme, da han måtte erkende, at møhren havde gjort sin pligt.

Der er ingen tvivl om, at Christmas Møller under opholdet i London oplevede de mest krævende år i sit liv. Hans betydning i disse år kan nemt på grund af den senere udvikling blive undervurderet, men arbejdet for det frie Danmark vil altid give ham en stor plads i vor historie. Der blev arbejdet under yderst vanskelige vilkår, og han følte sig i flere henseender udenfor og tilsidesat, han følte sig direkte modarbejdet. Samtidig var det hele hans natur imod, at han ikke var »noget af en rigtig soldat«, og han længtes hjem for at være aktivt med.

Han var påvirket af den verden han oplevede midt i kampen og følte sig røkket i sin politiske grundholdning, – han ville have tid til at overveje sin politiske placering.

Christmas Møllers arbejdsbyrde var utrolig stor, – og da andre vågnede op til befrielsens dag var han udslidt, nedkørt, i tvivl om sig selv og sin fremtid.

Men han blev modtaget med jubel . . .